

Sevda Adıgözəl qızı VƏLIYEVA
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin Dosenti, i.f.d.

AQRAR SEKKTORUN MALİYYƏ DAYANIQLILIĞININ YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə kənd təsərrüfatı istehsalının spesifik xüsusiyyətləri, ilk növbədə, onun azgəlirli olması, risklərə səmərəli şəkildə reaksiya göstərə bilməməsi, sığorta imkanlarının zəif olması və digər amillər nəzərə alınmaqla, aqrar istehsalın maliyyələşdirilməsi, dövlət tərəfindən subsidiyaların verilməsi o cümlədən sığorta sisteminin etibarlı şəkildə qurulması, bütövlükdə maliyyə təminatının gücləndirilməsi vasitələri və yolları araşdırılır. Araşdırmaların nəticəsi olaraq, müasir şəraitdə aqrar sahədə qiymət, struktur və maliyyə deformasiyalarının aradan qaldırılması yolları və maliyyə dayanıqlığının gücləndirilməsi mexanizmləri göstərilir.

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, maliyyə dayanıqlılığı, maliyyə təminatı, istehsalının maliyyələşdirilməsi, sığorta qurumları, risklərin sığortalanması, maliyyə yardımları, maliyyə nəticələri, subsidiyalar, vergi siyasəti

JEL: O13

Giriş

Dünyanın inkişaf etmiş müxtəlif ölkələrində çoxsaylı iqtisadi və maliyyə vasitələri hesabına kənd təsərrüfatı davamlı və sabit olaraq dəstəklənir. Bundan əlavə, resursların yenidən bölgüsü hesabına kənd təsərrüfatının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi prosesi də reallaşdırılır. İqtisadiyyatın inhisarlaşmış sektorları kənd təsərrüfatına iqtisadi təzyiqlər həyata keçirirlər ki, bu da əmtəə istehsalçılarının iqtisadi müstəqilliyinin məhdudlaşmasına və onların gəlirlərinin azalmasına gətirib çıxarır. Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının iri həcmdə idxalına dözümlülük nümayiş etdirməyən sahə, son nəticədə, maliyyə ekspansiyalarına yenilmək vəziyyətində qalır, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə və bütövlükdə dövlətin ərzaq müstəqilliyinə təhdidlər doğurur.

İnkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi müxtəlif istiqamətlərdə məhz yerli ərzaq bazarında sabitliyin qorunub saxlanılmasına və inkişafına yönəldilməli, eyni zamanda kənd təsərrüfatı və onunla qarşılıqlı əlaqəyə malik olan sahələrdə dağıcı təzahürlərin aradan qaldırılmasına istiqamətlənməlidir. Təbii ki, bütün bunlar kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin aktivləşdirilməsinə və kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına da istiqamətlənir.

Müasir iqtisadi vəziyyətdə aqrar sektorda fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları üzvləşdikləri daxili problemləri özlərinin daxili imkanları çərçivəsində həll edə bilmirlər. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı prosesi və eləcə də, istehsal nəticəsində əldə edilmiş məhsulların bazarını dövlətin müdaxiləsi olmadan, səmərəli şəkildə həyata keçirmək və cəmiyyətin xüsusilə aztəminatlı təbəqələrinin həmin bazara daxilolma imkanlarının əlverişli şəkildə həyata keçirilməsi mümkün deyildir. Bu prosesin mürəkkəbliyini nəzərə alaraq, dövlətin bu prosesə aktiv müdaxilə etməsi vacib şərtlərdəndir.[2] Qloballaşma şəraitində milli resurslardan istifadə etməklə kənd təsərrüfatının iqtisadi gücünün artırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər həyata keçirilməlidir, bu da sahədə istehsal edilən məhsulun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi ilə müşayiət olunmalıdır.

Hazırkı şəraitdə müxtəlif obyektiv səbəblər üzündən, nəinki postsovet respublikalarında, eləcə də dünyanın əksər inkişaf etmiş ölkələrində kənd təsərrüfatı istehsalının maliyyələşdirilməsi prosesi fermer təsərrüfatlarının xüsusi vəsaitləri hesabına müvəffəqiyyətlə reallaşdırıla bilmir. Bu əslində, kənd təsərrüfatı istehsalının spesifik xüsusiyyətlərindən, davamlı olaraq dəyişən bazar konyunkturundan bilavasitə asılı olur. Kənd təsərrüfatı istehsalının spesifik xüsusiyyətləri, ilk növbədə, onun azgəlirli olması, risklərə səmərəli şəkildə reaksiya

göstərə bilməməsi, sığorta imkanlarının zəif olması, eləcə də iqlim dəyişikliklərinin əlverişli təsirə malik olması və digər amillər istehsalının maliyyələşdirilməsi prosesinin fermerlərin gücü hesabına həyata keçirilməsini məhdudlaşdırır.

Kənd təsərrüfatının risklərə çevik şəkildə uyğunlaşmaması və gəlirlərin səviyyəsinin sənaye sektoru ilə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə az olması, bu sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin sənaye sektorunda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri ilə müqayisədə daha az mənfəət əldə etmələrinə gətirib çıxarır. Hətta iqlim dəyişikliklərinin təsirinin və risklərin təsirini belə nəzərə almasaq, kənd təsərrüfatında səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərən fermer təsərrüfatı daxili imkanlar hesabına istehsalın modernləşdirilməsini həyata keçirmək iqtidarında olmur.[4] Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri ilə istifadə edilən sənaye avadanlıqlarının qiymətləri arasında tərs mütənasiblik mövcuddur. Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları istehsal etdikləri məhsulların dəyərini, hətta xərclər belə çıxılmadan bazarda reallaşdırılan sənaye məhsullarına sərf etsələr belə, onları əldə etmək imkanına malik deyillər.

Maddi-texniki resurslar bazarında istifadə edilən maşın və avadanlıqların qiymətləri kənd təsərrüfatında istehsal edilən məhsulların dəyəri ilə müqayisədə çox yüksəkdir. Belə bir şəraitdə kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri daxili imkanlar hesabına istehsalı intensivləşdirmək və modernləşdirmək gücündə olmurlar və bu da son nəticədə, onların rəqabətə davamlı məhsul istehsal etmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Aqrar sahənin inkişafında maliyyə-kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş çağırışlar rəqabətə davamlı məhsul istehsalının həyata keçirilməsi zərurətindən doğur. Kənd təsərrüfatında istehsal edilən məhsulun dəyəri ilə resursların dəyəri arasındakı qiymət disparitetinin mövcud olması, son nəticədə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının xüsusi dövriyyə vəsaitləri ilə təmin olunması imkanlarını məhdudlaşdırır və bu da, nəinki geniş təkrar istehsal prosesini, eləcə də, sadə istehsal prosesinin reallaşma imkanlarını heçə endirir.

Hal-hazırda kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının zərər çəkdiqləri amillərdən biri də, mövcud suvarılmayan torpaqlardan istifadə kifayət qədər səmərəsiz xarakter daşmasıdır. Bu isə məhsuldarlığın səviyyəsinin aşağı düşməsinə və

həmin sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin daha aşağı həcmdə gəlir əldə etməsinə gətirib çıxarır.[3] Odur ki, kənd təsərrüfatında infrastruktur sisteminin yenidən qurulması, eləcə də torpaqların münbitləşməsinə və suvarmaya olan ehtiyacların ödənilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər reallaşdırılmalı, kənd təsərrüfatının meliorasiyası və suvarma sistemi yenidən qurulmalıdır.

Mövcud vəziyyətin mürəkkəb xarakter daşmasını şərtləndirən amillərdən biri də, kənd təsərrüfatında sığorta sisteminin etibarlı şəkildə qurulmaması ilə bağlıdır. Bu prosesin obyektiv cəhəti yenə də, kənd təsərrüfatında risklərin səviyyəsinin yüksək olması ilə bağlıdır. Kənd təsərrüfatında risklərin səviyyəsi sənaye və ticarət sektoru ilə və iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə daha yüksəkdir ki, bu da, sığorta qurumlarının bu sahəni sığortalaması ilə bağlı tədbirləri həyata keçirməyə maraqlı olmamalarına gətirib çıxarır. Odur ki, kommersiya əsasları ilə və rəqabət şəraitində bazar iqtisadiyyatının maliyyə infrastrukturunu təşkil edən sığorta qurumları əslində kənd təsərrüfatına o halda sığortalama üçün stimullu ola bilər ki, onların fəaliyyəti dövlət tərəfindən yenidən sığortalansın.

Kənd təsərrüfatında istər maliyyə təminatının yenidən qurulması, istərsə də kreditləşmə prosesinin mövcud reallıqlara uyğun şəkildə həyata keçirilməsi və ən başlıcası risklərin səmərəli şəkildə sığortalınması məqsədilə zəruri-normativ aktlar qəbul edilməli və onun icra mexanizmi təmin edilməlidir.

Hazırkı şəraitdə aqrar sahənin maliyyə dayanıqlılığını və eləcə də bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün mövcud normativ-hüquqi baza yetərli deyildir. Bu isə onunla bağlıdır ki, ölkə tam mənası ilə bazar iqtisadiyyatına keçdiyindən, həmin sahə üçün azad rəqabət və kommersiya yönümlü sahələrin inkişafı daha məqsəduyğun hesab edilir. Bundan əlavə, azad rəqabət şəraitində təsərrüfat subyektləri səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərmək imkanlarına malikdirlər. Mövcud qanunlar tam mənası ilə bazar iqtisadiyyatının subyektlərinin fəaliyyətini stimullaşdırmır. Odur ki, kənd təsərrüfatının maraqlarını nəzərdə tutan hüquqi-normativ baza demək olar ki, xeyli çatışmazlıqlara malikdir. Kənd təsərrüfatında dayanıqlı inkişafı tənzimləyən mövcud qanunvericilik aktlarında isə

əslində prinsiplial boşluqlar mövcuddur və təbii ki, həmin boşluqlar, son nəticədə, aqrar əmtəə istehsalçılarının maraqlarının çevik müdafiəsinə gətirib çıxarmır.[5] Bundan əlavə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hüquqlarının qorunması və eləcə də onların icra mexanizmi demək olar ki, tam işlənib hazırlanmamışdır. Bu isə qanunvericilikdə olan boşluqların sayının artmasına gətirib çıxarmaqla, kənd təsərrüfatı istehsalçılarının iqtisadi maraqlarının qorunmamasına səbəb olur.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kənd təsərrüfatında risklərin səmərəli sığortalıması istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirilir və eləcə də, kommersiya bankları tərəfindən verilən kreditlərin faiz dərəcələrinin bu və ya digər hissəsi dövlət tərəfindən subsidiyalaşdırılır və bütün bunlar isə risklərin çevik şəkildə idarə edilməsinə gətirib çıxarmaqla, kənd təsərrüfatının kreditləşdirilməsinin kifayət qədər sadələşmiş prosedurlarla aparılmasına səbəb olur. Məhz belə bir şəraitdə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları dayanıqlı inkişafa uyğun fəaliyyət göstərməklə, daxili bazarı yerli məhsullarla nəinki təmin edir və eləcə də, xarici bazarlara rəqabətə davamlı məhsullar çıxarırlar və nəticədə, ixracın şaxələnməsinə, kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının həcmünün artırılması hesabına, dövlət büdcəsinə vəsait daxil olmasına səbəb olurlar. [6]

Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına dövlət tərəfindən verilən dəstək, ərzaq bazarında idxal kanallarının xüsusi çəkisinin aşağı düşməsinə, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə və yerli istehsalçıların gəlirlərinin artırılmasına gətirib çıxara bilər. Bu problemin səmərəli şəkildə həlli, əslində, regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə və kənd əhalisinin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxara bilər. Kənd təsərrüfatının maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması, həm də qiymət, struktur və maliyyə deformasiyalarının aradan qaldırılmasına gətirib çıxarmaqla, bazarda qiymət tərəddüdlərinin qarşısının alınmasına istiqamətlənir.

Xərclərin kompensasiya edilməsi, mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının pul gəlirlərinin artırılmasına və həm də istehlakçıların bu prosesdən daha çox sosial səmərə əldə etmələrinə gətirib çıxarır. İstehlakçıların sosial səmərə əldə etməsi

daha çox aztəminatlı əhali kateqoriyalarının ərzaq bazarından daha əlverişli şərtlərlə istifadə etmələrinə imkan yaradır. Beləliklə, xərclərin kompensasiya edilməsindən istehsalçıların əldə etdikləri gəlir qədər istehlakçılar da sosial səmərə əldə edir.

Məhsul istehsalına dotasiyaların verilməsi də kənd təsərrüfatına maliyyə yardımlarının göstərilməsinin mühüm şərtlərindən biri hesab edilir. Məhsul istehsalına dotasiyaların verilməsi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində prioritet sahələrdən məhsul istehsalının genişləndirilməsinə, ərzaq bazarının bu və ya digər daha çox perspektivli, ehtiyac duyulan məhsullar üzrə doldurulmasına etibarlı şərait formalaşdırır.

Kənd təsərrüfatında “Kooperasiya haqqında” Qanunun qəbul edilməsi və kooperasiyaya daxil olan əmtəə istehsalçılarının iqtisadi cəhətdən stimullaşdırılması hesabına iri əmtəəlik təsərrüfatların yaradılması bu sahədə müqayisəli üstünlüklərin reallaşdırılmasında da mühüm şərtlərdən biridir. Kənd təsərrüfatında kooperasiya münasibətlərinin qurulması, iri əmtəəlik təsərrüfatların formalaşdırılması ilə bağlı maliyyə yardımları göstərilir və bu maliyyə yardımları iri təsərrüfatların üstünlüklərindən yararlanmağa gətirib çıxarır. İri təsərrüfatlar xırda təsərrüfatlar ilə müqayisədə daha çox səmərə verir. Bu, kənd təsərrüfatında həm maddi-texniki resurslardan səmərəli istifadə etməyə, eyni zamanda, aqro-texniki tədbirlərin optimal zaman kəsiyində yerinə yetirilməsinə və ən başlıcası, növbəli əkin sistemindən istifadə etməyə səbəb ola bilər ki, məhz həmin təsərrüfatlarda, istehsalın intensivləşdirilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi daha tez və yüksək iqtisadi nəticələr verə bilər.

Müasir dünya təcrübəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının topdansa satış infrastrukturunda birjalar mühüm yer tuturlar. Birja kənd təsərrüfatı məhsullarının alqı-satqısının müasir tələblərə uyğun şəkildə təşkil edilməsində mühüm vasitə kimi çıxış edir. Birja institutunun fəaliyyəti ticarətin şəffaflığının təmin edilməsi, məhsulların real bazar qiymətlərinin formalaşdırılması, vasitəçilərin sayının minimuma endirilməsi, möhtəkirlik amillərinə yol verilməməyi hesabına qiymətlərin endirilməsi, əmtəə bazarlarının konyukturasının təhlili, informasiya təminatının

yaxşılaşdırılması baxımından, xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorda birja bazar infrastrukturunun elementi kimi hələ formalaşmamışdır. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün əvvəllərində bu məsələ ilə bağlı müzakirələr aparılmasına və kənd təsərrüfatının islahatı və inkişaf etdirilməsi üzrə dövlət tərəfindən qəbul edilən bir sıra strateji sənədlərdə öz əksini tapmasına baxmayaraq, reallıqda həmin dövrdə bu sahədə bir irəliləyiş olmamışdır. Bununla yanaşı, kənd təsərrüfatı məhsullarının birja ticarətinin tətbiqinin məqsədəuyğunluğu fikri öz aktuallığını itirməmişdir. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”nda əmtəə birjalarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasının, birja fəaliyyətinin genişləndirilməsinin dəstəklənməsi nəzərdə tutulmuşdur.[2]

Hazırda aqrar sahənin ən ciddi problemlərindən biri də, qiymət məsələsidir. Məlum olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatına keçməsi ilə əlaqədar respublikada qiymətlər sərbəstləşdirilmişdir. İndi ölkədə əsasən azad bazar və müqavilə qiymətləri fəaliyyət göstərir. Bu qiymətlər, bazarda tələblə təklifin və rəqabət mexanizminin təsiri altında formalaşır.

Araşdırmalar göstərir ki, aqrar bazanın maliyyə baxımından geniş imkanlara malik olması onun subyektlərinin istehsalat təsərrüfat fəaliyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Aqrar bazar strukturunda kənd təsərrüfatı müəssisələri nəzərəcarpacaq xüsusi çəkiyə malikdir. Məhz bu baxımdan da, kənd təsərrüfatı istehsalının maliyyə nəticələrinin gəlirlə yekunlaşması aqrar bazarda daxili maliyyə resurslarının genişlənməsində aparıcı rol oynayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar bazar seqmentlərində maliyyə-büdcə münasibətlərinin səmərəli formalaşması kənd təsərrüfatı məhsullarının iqtisadi səmərəliliyinin yekun göstəricisindən, başqa sözlə, kənd təsərrüfatı məhsulları satışının rentabellik səviyyəsindən birbaşa asılıdır. Aqrar bazar seqmentlərində məhsul satışının zərərlə yekunlaşması bu qurumun səmərəli fəaliyyət göstərmək imkanlarını məhdudlaşdırır.

Araşdırmalar göstərir ki, hal-hazırda milli iqtisadiyyatda, o cümlədən aqrar sektorda qiymətlərin subsidiya vasitəsi ilə tənzimlənməsi

nəzərdə tutulmayıb. Belə ki, yüksək kondisiyalı toxum istehsal etmək üçün dövlət toxumçuluq müəssisələrinə subsidiya verə bilər. Halbuki, inkişaf etmiş xarici ölkələrdə fermerlərin xərclərində dövlət subsidiyasının xüsusi çəkisi 50-70% təşkil edir. Yaxşı olardı ki, respublikamızda da ən zəruri ərzaq və xammal məhsullarının istehsalına çəkilən xərclərin 20-30 faizi “Nəft fondu”nda yığılan vəsait hesabına ödənilsin. Bu tədbir kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin səviyyəsinin stabilləşməsinə və istehsalçıların gəlirlərinin artmasına zəmin yaradar.

Avropa Birliyi ölkələrində son illər fermerlərin xərclərində dövlət subsidiyasının xüsusi çəkisi 49%, Finlandiyada 71%, Norveçdə 77%, İsveçdə 59% və Yaponiyada 66% təşkil edir. Bir hektar torpaq sahəsi hesabı ilə kənd təsərrüfatının inkişafına ABŞ-da 69, Kanadada 83, Avropa Birliyi ölkələrində 943 və İsveçdə 4214 ABŞ dolları dövlət subsidiyası verilmişdir.[7] Yaponiya və Cənubi Koreya hökumətləri kənd təsərrüfatının inkişafına ayrılan subsidiyanı heç vaxt azaltmamış və ləğv etməmişdir.

Beynəlxalq ekspertlərin qiymətləndirmələrinə görə, hər il ABŞ-da istehsal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsullarının dəyərinin 20%-i, Kanadada 25%-i, İsveçdə 50%-i, Finlandiyada 65%-i, Norveçdə 75 %-i və Yaponiyada 80 %-i həcmində kənd təsərrüfatının inkişafına subsidiya verilir.[6]

ABŞ-da orta hesabla hər il 55 mlrd. dollar büdcədən kənd təsərrüfatının subsidiyalaşdırılmasına vəsait xərclənmişdir. Bu məbləğ ABŞ-n bütün federal büdcə xərclərinin 4,5%-i və ölkənin kənd təsərrüfatı məhsullarının dəyərinin 27 %-nə bərabərdir. ABŞ-da əkin yerinin hər bir hektarı hesabı ilə kənd təsərrüfatının inkişafına hər il 410 dollar dövlət subsidiyası verilir.

Aqrar sahədə maliyyə dayanıqlılığının formalaşdırılması üçün aşağıdakı mənbə və elementlərə xüsusi diqqət yetirilməsi vacibdir:

- kənd təsərrüfatında istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi və təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin rentabelli başa çatdırılması, kənd təsərrüfatında əldə edilən ümumi gəlirin və mənfəətin həcmi artırılması;

- aqrar sahəyə büdcə subsidiyalarının həcmi artırılması və kompensasiyaların verilməsi;

Bu mənbə, kənd təsərrüfatında zərərli işləyən təsərrüfat subyektlərinə kompensasiya edilməsini və onların maliyyə müflisləşməsinin qarşısının alınmasında əhəmiyyətli rol oynayır və inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində bir qayda olaraq, ir miqyaslı maliyyə proqramları və investisiya proqramları şəklində həyata keçirilir. Bu tip investisiya proqramları ilk növbədə, kənd təsərrüfatında prioritet sahələrin inkişafına, o cümlədən torpaqların meliorasiyasının və irriqasiyasının həyata keçirilməsinə, şoranlaşmanın qarşısının alınmasına, kənd təsərrüfatı əmtə istehsalçılarının elit toxum sortları və məhsuldar heyvan cinsləri ilə təmin olunmasını nəzərdə tutur.

- kənd təsərrüfatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi;

Kənd təsərrüfatı əmtə istehsalçılarının kapital resurslarına olan ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 yanvar tarixli “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında” sərəncamına müvafiq olaraq taxıl istehsalçılarının hər hektar əkilən torpaq sahəsinə görə 80 manat məbləğində subsidiya ödənilməsi təmin edilmişdir.[1] Bu proses 2007-ci ildən hal-hazırda davam etdirilməkdədir. Ümumilikdə götürdükdə, dövlət tərəfindən həyata keçirilən zəruri tədbirlər və proqramlar, son nəticədə, kənd təsərrüfatı əmtə istehsalçılarının maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Eyni zamanda, son illər kənd təsərrüfatına ayrılan vəsaitlərin səviyyəsinin artması, bütövlükdə, milli iqtisadiyyata yatırılan investisiyaların strukturunda aqrar sahənin xüsusi çəkisinin nisbətən yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, 2000-2010-cu illərdə kənd təsərrüfatının məcmu investisiyaların strukturunda xüsusi çəkisi 1% hədlərində dəyişirdisə, hal-hazırda bu göstərici 3%-ə qədər yüksəlmişdir.[2] Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu da sahədə uğurlu geniş təkrar istehsal prosesinin reallaşdırılması üçün kifayət deyildir.

Təcrübə göstərir ki, kənd təsərrüfatında iqtisadi artımın təmin edilməsi üçün əlverişli şərait yaradılmasına istiqamətlənmiş stabilləşdirmə və inkişaf proqramlarının məqsədli maliyyələşmə proqramlarının həyata keçirilməsi bütövlükdə sahənin bazar konyukturundan asılılığının aradan qaldırılmasına əlverişli şərait yaradır. Bu

proses postsovet respublikalarında və Şərqi Avropa ölkələrində də uğurla həyata keçirilir. Belə ki, 2000-ci ildən etibarən Rusiya Federasiyasında federal büdcədən və digər mənbələrdən ayrılan vəsaitlərə əsaslanan müxtəlif regional proqramlar işlənib hazırlanır ki, bu proqramlar da son nəticədə ölkənin aqrar ərzaq bazarlarının tənzimlənməsində əhəmiyyətli rol oynayır.[6] Kənd təsərrüfatı əmtə istehsalçılarının ödənilən kompensasiyaların, eləcə də buğda və çəltik səpininə görə ödənilən subsidiyaların həcmi artması taxıl əkinində olan sahələrin və taxıl istehsalının əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasına imkan vermişdir.

Dövlət kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının yardımlar, subsidiyalar kimi birbaşa vəsaitlərdən əlavə, dolayı təsirlər vasitəsi ilə də stimullaşdırır ki, belə təsirlərə, ilk növbədə, vergi güzəştləri aid edilir. 2001-ci il 27 noyabrda qəbul olunmuş “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının müddətli vergi güzəştləri verilməsi haqqında” Qanunun qüvvədə olma müddəti 2008-ci il 25 noyabr tarixli qanunla 01 yanvar 2014-cü ilə qədər, 2013-cü il 22 noyabr tarixli qanunla isə daha 5 il müddətinə uzadılmışdır. Bu qanunlara əsasən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan fiziki şəxslər əlavə dəyər vergisi və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisi, hüquqi şəxslər isə bunlardan əlavə, hüquqi şəxslərdən mənfəət vergisi və sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi ödəməkdən azad olunurlar.

Aqrar-sənaye kompleksinin iqtisadi səmərəliliyinə təsir göstərən digər vergilər - əlavə dəyər vergisi (ƏDV) və mənfəətdən vergidir. Emal zavodlarının fəaliyyəti üçün məhdudlaşdırıcı amilə çevrilmiş ƏDV və mənfəətdən vergi yükü azaldılmalıdır. İlk emal sənayesində satışın həcmi hazırda ən aşağı səviyyədə olduğundan və zavodların əksəriyyəti tam gücü ilə işləmədiyindən, bu sahədən dövlət büdcəsinə real vəsait cəlb etmək qeyri-mümkündür. Digər tərəfdən, müəssisələr müəyyən miqdarda satış həyata keçirdikdə də əməliyyatları bank sistemindən kənarında, yəni nəğd yolla aparmağı və vergidən yayınmağı üstün tuturlar.

İlkin emal sənayesinə münasibətdə vergi siyasətinin əsas məqsədi nə yolla olursa-olsun büdcəyə vəsait cəlb etmək deyil, satış dövrünün və real mənfəətin artırılmasına nail ol-

maqdan ibarətdir. Başqa sözlə, dövlət emal sənayesinə nəzərən, gəlirlərin bölgüsü funksiyasından daha çox, resursların sahələrarası paylanması və stimullaşdırma funksiyasını yerinə yetirməlidir. Dünya təcrübəsindən məlum olduğu kimi, bu məqsədlə repressiv vergilərin tətbiqi ən səmərəli üsuldur. ƏDV və aksizlər proporsional vergilərdir, yəni vergi tutma obyektinin həcmindən asılı olmayaraq, vergi dərəcəsi sabit qalır. Repressiv vergilərin tətbiqində isə vergi tutma obyektinin həcmi artdıqca, vergi dərəcəsi azalır. Bu halda, daha az vergi ödəmək imkanı istehsalçını satış dövriyyəsinə və mənfəətin mütləq kəmiyyətini artırmağa stimullaşdırır. Bunu nəzərə alaraq, üzüm emalı və şərabçılıq sənayesi müəssisələrində repressiv dərəcələrlə hesablanan ƏDV və mənfəətdən verginin tətbiqi təklif olunur.

Aksiz ödənişləri sahəsində ayrı-ayrı məhsullar üzrə bazar strukturu ilkin və təkrar emal sahələri arasında itisadi münasibətlər nəzərə alınmaqla, çevik vergi siyasəti yürüdülməlidir. Başqa sözlə, vergi yükü daha rentabelli məhsulların və sahələrarası münasibətlərdə öz şərtlərini diktə etmək imkanına malik olan müəssisələrin üzərinə yönəldilməlidir. Burada isə başlıca məqsəd - ilkin emal müəssisələrinin mənfəətlərinin qorunması olmalıdır.

İqtisadiyyatın strateji əhəmiyyətli sahəsi kimi kənd təsərrüfatının inkişaf proqramlarına müvafiq olaraq həyata keçirilən tədbirlər bir qayda olaraq dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilir. Ümumiyyətlə, dövlət büdcəsindən ödənilən yardımlar əsasən yanacaq-enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin artımının kompensasiya edilməsinə və eləcə də mineral gübrələrin güzəştli qiymətlərlə əldə edilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Bununla belə, kənd təsərrüfatında geniş təkrar istehsal prosesinin uğurla həyata keçirilməsi, bütövlükdə sahənin dinamik inkişafının təmin edilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin icrası maliyyə təminatında problemlərin aradan qaldırılmasını tələb edir. Bu xüsusilə mövsümi situasiyalarda kənd təsərrüfatı məhsullarının yığılmasında itkilərin yaranmasına, eləcə də aqrotexniki tədbirlərin optimal zaman kəsiyində yerinə yetirilməməsi səbəbindən məhsuldarlığın azalmasına və digər problemlərin yaranmasına səbəb olur. Məhz bu qəbildən olan destruktiv tendensiyalar, kənd təsərrüfatında ekstensiv faktorların təsir gücünün yüksəlməsinə əhəmiyyətli

dərəcədə təsir göstərir.[4] Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi onların maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının artırılmasını tələb edir..

Nəticə

Kənd təsərrüfatı istehsalının spesifik xüsusiyyətləri, ilk növbədə, onun azgəlirli olması, risklərə səmərəli şəkildə reaksiya göstərə bilməməsi, sığorta imkanlarının zəif olması, eləcə də iqlim dəyişikliklərinin əlverişli təsire malik olması və digər amillər istehsalının maliyyələşdirilməsi prosesinin fermerlərin gücü hesabına həyata keçirilməsini məhdudlaşdırır.

Kənd təsərrüfatında risklərin səviyyəsi sənaye və ticarət sektoru ilə və iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə daha yüksəkdir ki, bu da, sığorta qurumlarının bu sahəni sığortalaması ilə bağlı tədbirləri həyata keçirməyə maraqlı olmamalarına gətirib çıxarır. Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılara dövlət tərəfindən verilən dəstək, ərzaq bazarında idxal kanallarının xüsusi çəkisinin aşağı düşməsinə, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə və yerli istehsalçıların gəlirlərinin artırılmasına gətirib çıxara bilər. Kənd təsərrüfatının maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması, həm də qiymət, struktur və maliyyə deformasiyalarının aradan qaldırılmasına gətirib çıxarmaqla, bazarda qiymət tərəddülünün qarşısının alınmasına istiqamətlənir.

Məhsul istehsalına dotasiyaların verilməsi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində prioritet sahələrdən məhsul istehsalının genişləndirilməsinə, ərzaq bazarının bu və ya digər daha çox perspektivli, ehtiyac duyulan məhsullar üzrə doldurulmasına etibarlı şərait formalaşdırır. Aqrar bazar strukturunda kənd təsərrüfatı müəssisələri nəzərəcarpacaq xüsusi çəkiyə malikdir. Məhz bu baxımdan da, kənd təsərrüfatı istehsalının maliyyə nəticələrinin gəlirlə yekunlaşması aqrar bazarda daxili maliyyə resurslarının genişlənməsində aparıcı rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. 23.01.2007.
2. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” təsdiq

edilməsi haqqında <https://e-qanun.az/framework/15320>

3. Aliyev İ.H., Məmmədova Ş.Ə. Aqrar sahənin inkişafının əsas maliyyə mənbələri. Bakı, Elm, 2007, 227s.

4. Sadiqov M.M. Maliyyə potensialı: formalaşma və aqrar sahənin prioritetliyi. Bakı, Aqrar Universiteti, 2009, 294 səh.

5. Salahov S.V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı, 2004, s.53

6. Talibova R.H. Kənd təsərrüfatında maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri “Müstəqil Azərbaycan Respublikası

üçüncü minilliyin birinci yüzilliyində” mövzusunda elmi – praktiki konfransın tezisləri (26 may 2001 – ci il) Bakı 2001

7. Финансовое обслуживание аграрного сектора в Нидерландах. - Экономика сельского хозяйства России, 1995, № 1. с. 31-32.

8. Шайкин В.В., Ахметов Р.Г. Развитие сельской местности. Теория и практика. Москва, 2001. İngiliz dilində, s.93.

Севда Адыгозал гызы ВАЛИЕВА, д.ф.э, доцент

НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Резюме

В статье исследуются средства и пути укрепления общей финансовой обеспеченности аграрного сектора, с учетом специфических особенностей сельскохозяйственного производства, в первую очередь, его низкой рентабельности, неспособности эффективно реагировать на риски, слабых страховых возможностей и других факторов, финансирования сельскохозяйственного производства, предоставления государством субсидий, включая создание надежной страховой системы. Как результат исследования показаны пути устранения ценовых, структурных и финансовых деформаций в агропромышленном комплексе в современных условиях и механизмы укрепления финансовой устойчивости сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, финансовая устойчивость, финансовое обеспечение, финансирование производства, страховые организации, страхование рисков, финансовая помощь, финансовые результаты, субсидии, налоговая политика.

Sevda Adiqozal VALIEVA
 Doctor of Philosophy, Associate Professor

Directions for increasing the financial stability of the agricultural sector

Summary

The article explores the means and ways to strengthen the overall financial security of the agricultural sector, taking into account the specific features of agricultural production, primarily its low profitability, inability to effectively respond to risks, weak insurance opportunities and other factors, financing agricultural production, providing state subsidies, including creation of a reliable insurance system. As a result of the study, ways to eliminate price, structural and financial deformations in the agro-industrial complex in modern conditions and mechanisms for strengthening the financial sustainability of agricultural production are shown.

Key words: agriculture, financial stability, financial security, production financing, insurance organizations, risk insurance, financial assistance, financial results, subsidies, tax policy.